

Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif

Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif (2015). Yayına Hazırlayan: Sevgi Işık – Fatma Ayan, Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı – Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü – Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Hüseyin Çınar*

2015 yılının ortalarında, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ve Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, bir ortak proje ile **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif** adıyla, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait Kudüs Evkâfı ya da Vakıfları tahrir defterini yayınladı. Bu defterin önemi ve muhtevası hakkında bilgi vermeden önce, bilhassa XV-XVI. yüzyılların yaygın arşiv kaynaklarından tahrir defterlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde, askerî, idarî ve malî amaçlarla yapılan nüfus, arazi kullanımı ve gelirlerin tespiti ile bu sayımlara dayanılarak belirlenen gelir kaynaklarının görevlilere taksim ve tahsisi işlemlerine *Tahrir-i Memleket* veya günümüz deyişi ile *Nüfus ve Arazi Sayımı* adı verilir. Günümüzde *Defter-i Hâkânî* veya *Tapu Tahrir Defteri* de denilen bu sayım/tahrir defterlerinin bulunduğu arşivlerin başında, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı ve Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) Arşiv Dairesi Başkanlığı Kuyûd-ı Kadime Arşivi gelmektedir. Bunların dışında, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasında da az sayıda da olsa, mufassal, icmal ve evkâf olarak sınıflandırılan Tapu Tahrir Defterleri mevcuttur. Ankara'daki Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde, XV-XVII. yüzyıllara ait 2.334 cilt Tapu Tahrir Defteri bulunmaktadır. Burada, mufassal ve icmal olarak isimlendirilen defterler dışında, 51 cilt Evkâf Defteri, 214 cilt de Vakf-ı Cedîd Defteri bulunmaktadır ki, bu defterler doğrudan vakıflarla ilgilidir. Bun-

lara ilaveten, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde, Tapu Tahrir Defterleri katalogunda 1100 Bâb-ı Âsafî Defter katalogunda da 851 adet mufassal, icmal ve evkâf olarak kayıtlı defter bulunmaktadır. Aynı yerdeki, Maliyeden Müdevver Defterler arasında da tahrir defterleri yer almaktadır. Yukarıda belirtilen dönemlere ait arşivlerde bulunan mufassal ve icmal defterlerden bir kısmında, evkâf kayıtları birlikte tutulmuştur (Öz 2010: 428; Torun 2012: 306).

TKGM Kuyûd-ı Kadime Arşivi'ndeki tahrir defterleri içinde Evkâf (Vakıflar) Defterleri önemli bir yer tutar. Osmanlı bürokrasisi yeni kurulan vakıfları kronolojik olarak coğrafi bölgelerine göre bir deftere kaydetmiştir. Bu defterlerin saklanması, pratik hukukî uygulamalardan dolayı zaruri görülmüş ve bu zaruret de defterlerin günümüze kadar ulaşabilmesini sağlamıştır. Sancak esasına göre kayıt altına alınan Evkâf Defterleri'nde; sosyal hizmetlere vakfedilen cami, mescit, mektep, medrese, darüşşifa, imarethane, çeşme, su yolu, köprü, kabristan vb. hayır müesseseleri (müessesât-ı hayriyye) ile buralardaki görevlilerin vazife olarak tanımlanan ücretleri kayıt altına alınmıştır. Hayrat da denilen bu sosyal, dinî ve kültürel müesseseler için para ve altın gibi menkul ve arazi, bağ, bahçe, ev, dükkan, han, hamam, beesten, çarşı, değirmen vb. gayrimenkul mallar, vakfa akar yani gelir olarak bu defterlere ayrı ayrı kaydedilmiştir. Kuyûd-ı Kadime Arşivi'ndeki bir diğer vakıf defter serisi de Vakf-ı Cedîd Defterleri ve belgeleridir. Sultanlar, şehzadeler, valide sultanlar, sadrazamlar ve vezirler ile ilmiye sınıfına mensup üst düzey devlet görevlileri tarafından kurulmuş vakıflara ait vakıfnâme, mülknâme, hududnâme gibi kayıtlar bu defterlere kaydedilmiştir (Torun 2012: 305-307; *Osmanlı'dan Günü-*

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü.

müze Tapu Arşivi 2010: 36-37). Böylesine önemli kayıtların ve bilgilerin yer aldığı, Osmanlı'nın Hazine-i Evrak olarak da tanımladığı arşivlerde bulunan bu defterler, günümüzde, ait oldukları kurumlar tarafından kimi zaman yayınlanarak, ama daimi olarak da buldukları arşivlerde hizmete sunulmaktadır.

TKGM Arşiv Dairesi Başkanlığı, yakın zamanlarda Osmanlı dönemi tahrir defterleri ile ilgili çeşitli yayınlar yapmaktadır. Şu ana kadar yapılan yayınlar arasında; "Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşiv (Türkçe-İngilizce)"; "Defterhane'den Tapu Kadastro'ya"; "Kuyûd-ı Kadime Arşiv Katalogu", "Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmal, Derderst"; "Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan", "Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, I-II"; "Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas, I-II"; "Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Amasya, I" ve "Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif" gibi kataloglar ve defterler yer almaktadır.

Bu yayınlar içinde en fazla dikkati çeken, geçmişten günümüze siyasi, dinî ve askerî pek çok olayın merkezinde yer alan Kudüs sancağı ile ilgili olanıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere ortak bir projenin ürünü olarak yayınlanan **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif** isimli çalışma, defterin fizikî yapısına da sadık kalınarak tıpkıbasımı ve Latin harflerine transkripsiyonu şeklinde, iki ayrı cilt halinde yayınlanmıştır. **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif** isimli çalışmanın: Proje Yöneticisi, Tapu Kadastro Genel Müdürü Davut Güney; Proje Sorumlusu, Genel Müdür Yardımcısı Gökhan Kanal; Koordinatör, Arşiv Dairesi Başkanı Zeynel Abidin Türkoğlu; Yazan(lar) ve Hazırlayan(lar), Sevgi Işık ve Fatma Ayan'dır.

Üç ilâhî dinde önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan Kudüs şehri, 638 yılında Halife Hz. Ömer zamanında İslam topraklarına katılmıştır. 1099'da Haçlı ordularının işgaline kadar, İslam hâkimiyetinde kalan bu şehir, 1187 yılında Sela-haddin Eyyubî eliyle yeniden Müslümanların idaresine geçmiştir. Takiben Eyyubilerin ve Memlûkların idaresinde kalan Kudüs, Yavuz Sultan Selim'in Memlûklara karşı kazandığı Mercidabık Savaşı (1516) ile Osmanlı toprağı olmuştur. Kudüs, 1831-1840 yılları arasında Mehmed Ali

Paşa'nın idaresinde kaldığı dönem hariç, Aralık 1917'ye kadar, yaklaşık dört asır Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Kudüs, Osmanlı hâkimiyetinde hep sancak statüsünde kalmış; bağlı olduğu eyalet önce Şam, sonra Sayda ve en son olarak da Sayda ve Şam'ın birleştirilmesi ile oluşturulan Suriye Vilayeti olmuştur (Avcı 2002: 327-329; El-Aselî 2002: 334-335; Demirkent 2002: 239-332; *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif*, 2015: 24-26). Osmanlı döneminde hep sancak statüsünde olan Kudüs'ün, TKGM tarafından **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif** adıyla yayınlanan vakıf tahrir defterinin çeviri metninin kapağında yer alan ambleme, defterin orijinal ismi olan **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif** altında, Kudüs **Vilayeti Vakıfları Defteri** yazılması, Osmanlı Devleti'nde "liva"nın ifade ettiği idari birime tekabül etmemektedir. Liva kelimesi sadeleştirilirken vilayet değil, sancak kelimesi kullanılmalıydı.

Kudüs, tarihin her devrinde imar ve inşaa faaliyetlerine sahne olmuş; özellikle Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde yapılan camiler, medreseler, tekeler, zaviyeler, türbeler, ribatlar ve hankâhlar şehrin, sosyal, ekonomik ve dinî hayatı üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Bilhassa kendileri de bir tür vakıf olan hayrat için kurulan vakıflarla, şehrin sosyal ve ekonomik yönü oldukça zenginleşmiştir. Buna, şehrin dinî bakımından da taşıdığı önem büyük katkı sağlamış ve toplumun her kesiminden pek çok hayırseverin vakıf kurmasına neden olmuştur (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif* 2015: 24-25).

Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra imar faaliyetleri hızla devam etmiş; bilhassa Kanuni Sultan Süleyman, Kubbetü's-sahre'nin restorasyonu, surların inşası, su yollarının ıslahı gibi şehrin imarına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın 1551'de yaptırdığı cami, medrese, han, ribat ve imareten oluşan külliyesi ya da sık kullanılan adıyla imareti, hiç kuşkusuz Kudüs'teki Osmanlı eserlerinin en önde gelenlerindedir. Bu külliyenin masraflarının karşılanması için bir vakıf kuran Hürrem Sultan, Suriye ve Filistin'de, özellikle Remle civarında birçok köy ve geniş araziye bu vakfa tahsis ettirmiştir. Onun 1558'de

ölümünden sonra, Kanuni Sultan Süleyman, Sayda civarında dört köyün arazisini daha bu vakfa ilave etmiştir (Singer 2002: 45-46, 52-63; El-Aselî 2002: 335).

Böylesine tarihi öneme sahip olan, Mekke ve Medine'den sonra İslam dünyasının en önemli üçüncü kutsal beldesi kabul edilen Kudüs'te, 16. yüzyılın ortalarında vakıfların vaziyeti ve bunların şehrin sosyal, dinî, iktisadî ve kültürel hayatına yansımaları hakkında bizlere veriler aktaran **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif**'in, transkripsiyonu ile birlikte yayınlanması, günümüzde Filistin Devleti ve Kudüs şehri için büyük önem arz etmektedir. Hiç kuşkusuz burada yer alan vakıf ve mülk kayıtları ile hayrî eserler, Kudüs'ün, Osmanlı ve İslam dönemi bağları için birer tapu özelliği taşımaktadır.

Defteri yayına hazırlayanların belirttiğine göre, TKGM Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nin Tapu Tahrir Defterleri Katalogu'nda, Defter No: 406 (514/539) fon numarasıyla kayıtlı olan **Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif**, 18 varaktan ibaret olup, 14x39 cm. cilt ve varak boyutunda, siyakat yazısı ile yazılmıştır. İçinde kanunname, mukaddime ve tuğra gibi bölümler bulunmayan defterin sonunda; "Târih-i teslîm-i Hazîne-i Âmire el-vâki' fî evâilî şehri Saferü'l-Muzaffer sene 970 (30 Eylül-9 Ekim 1562)" kaydı yer almakta, bu da bize defterin, Hazîne-i Âmire'ye teslim tarihinin 1562 yılı olduğunu işaret etmektedir. Bu tarih de aynı zamanda yayınlanan Evkâf Defteri'nin tarihi kabul edilmiştir. Bu kayıttan yola çıkarak, defterin Kanuni'nin saltanatının son yıllarında, Hürrem Sultan'ın ölümünden yaklaşık dört sene sonra tamamlandığı anlaşılmaktadır (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif* 2015: 31).

Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif, "Defter-i Evkâf ve Emlâk der Kuds-i Şerif" üst başlığı altında, iki kısma ayrılmıştır. 12 varak olan birinci kısımda, 95 adet vakıf ve bunlara ait gelir kaynakları, "vakıf" başlığı altında bir araya getirilmiştir. 5 varak olan ikinci kısımda da 49 adet mülk ve bunların kimlere ait olduğu, "Emlâk-ı der Livâ-i Kuds-i Şerif" başlığı altında kaydedilmiştir (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif* 2015:31). Bu ikinci kısım, kişilerin üzerine özel mülk olarak kaydedilen gayrimenkullerden oluşmaktadır.

Defterde ilk kısımda: "Vakf-ı Hazret-i Halîlü'r-Rahman Aleyhi Salavâtü'r-Rahman", "Vakf-ı Sahratü'l-İlâhü'l-Müşerrefe ve Mescidü'l-Aksâ ve Câmi'ü'l-Meğâribe", "Vakf-ı İmâret-i Âmire der Kuds-i Şerif", "Vakf-ı el-Medresetü'l-Müzehheriyye der Kuds-i Şerif", "Vakf-ı el-Melikü'n-Nâsır Salaheddin Yusuf bin Eyüb alâ Bimâristan der Kuds-i Şerif", "Vakf-ı es-Sultân Melikü'n-Nâsır Yusuf bin Eyub alâ Medresetihî der Kuds-i Şerif" şeklinde, 95 adet vakıf kaydı yer almaktadır. Vakıfların masraf ve görevlileri ile ilgili herhangi bir kaydın yer almadığı bu defter, bir nevi vakıf isimleri, hayratı ile gelirlerinin kaydedildiği envanter niteliğindedir. Bu defterde yer alan vakıfların gelir kalemleri arasında; köy, mezraa, arazi, bostan, ğarras (dikili ağaçlar), kürüm (üzüm bağı kütükleri), mahzen, dükkan, tâhûn (değirmenler), ma'sara, fırın, kuyu, sarnıç, ev, ahır, vb. gayrimenkuller kaydedilmiştir. Defterdeki Kudüs Vakıfları içinde en fazla gelir kalemine sahip olanı Halîlü'r-Rahman Vakfı'dır. Yine burada Hürrem Sultan'ın imaretinin gelirleri, köylerden ve mezraalardan oluşan 17 kalem halinde yazılmıştır (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif* 2015: 1-12a [50-73]).

Kudüs Evkâf Defteri'nde; "Vakf-ı Hazret-i Seyyidinâ Musa Nebiyyü'l-İlâh Aleyhi Selâmu'l-İlâh", "Yunus ve Lut Aleyhüma's-Selâm" hazretleri gibi peygamberlere ait vakıflar; El-Melikü'n-Nâsır Salaheddin Yusuf bin Eyub adına kurulmuş ve geliri hastane, medrese, hankâh gibi hayratına tahsis edilen vakıflar; El-Emîr Mencik gibi umeraya ait vakıflar; Mustafa İskender Paşa tarafından Halvetiyye Tarikatı fukarası için kurulan vakıf gibi tekke, zaviye ve hankâh vakıfları yer almaktadır. Ayrıca Sitt Amine binti Zeyni Amr, Şükiyani binti Abdullah ve Hadice binti Nasuh er-Rumî el-İstanbuliyye isimli üç kadına ait vakıf kaydı da defterde yer almaktadır (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kuds-i Şerif* 2015: 1-12a [50-73]).

Her biri ayrı ayrı incelemeye tâbi tutulacak nitelikteki 95 adet vakıf içinde medreseler önemli bir yer tutmaktadır. Defterde vakfı olan medrese sayısı 14'tür. Ayrıca bir de Dârü'l-hadis vakfı kaydı bulunmaktadır. İsimleri vakıf adlarında yer alan medreseler şunlardır: Müzehheriyye Medresesi, Sultan Melikü'n-Nâsır (Salaheddin) Yusuf

bin Eyub Medresesi, Emir Mencik Medresesi, Muazzamiyetü'l-Hanefiyye Medresesi, Mülkiye Medresesi, Hüseyniye Medresesi, Bedri Lülü Gazi Medresesi, Selâmiyetü'l-Kübrâ Medresesi, Tablûniyye Medresesi, el-Emir Deniz Medresesi, Mâlikiyyetü'l-ma'rûfe bi'l-Kubbeti İmâretü'l-Meğaribe Medresesi, Zeminiye Medresesi, Cevheriyye Medresesi [fukarası için Vücuheddin Vakfı], Hankâh-ı Esvediyye Medresesi.

Defterde, "Vakf-ı Râh-ı Âb-ı Kudus-i Şerîf ber mûceb-i emr-i şerîf-i âlişân târih-i emr-i şerîf fî evâsıtı Receb sene 934 (1-10 Nisan 1528)" kaydı yer almaktadır. Burada, Kanuni'nin su yolu vakfına ait 2 bâb dükkan, Kerbaba Mezraası ve Kudüs'ün Beriküt Köyü'nden hisse olmak üzere 3 kalem gelir kaydedilmiştir (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kudus-i Şerif*, 2015: 8a [58]). Yine, Kanuni'nin, hükmi şerifi ile kıdvetü'r-râşidîn ve ziyetü's-sâlihîn Hazret-i Şeyh Ahmed ed-Dücâni (ks) için 6 kalem gelirden oluşan bir vakfı vardır (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kudus-i Şerif*, 2015: 12a [50]).

Defterin ikinci kısmında "emlâk" başlığı altında 49 adet mülke ait kayıt yer almaktadır. Buradaki kayıtlar; "Mülk-i Hacı Veli bin Salih er-Rûmî el-Kâtn bi'l-Kudus-i Şerîf târihü'l-mülkiyetihi sene 940", "Mülk-i Kâdî Ahmed ed-Deyrî târihü'l-mülkiyetihi sene 967", "Mülk-i Hoca İskender târihü'l-mülkiyetihi sene 870" vb. şeklinde, tasarruf eden, gayrimenkulün çeşidi ve temlik tarihi gibi bilgileri ihtiva etmektedir (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kudus-i Şerif*, 2015: 12b-17a [31-32, 41-49]). Hiç şüphesiz şahısların üzerindeki bu mülk kayıtlar, birer tapu hüviyeti mesabesinde olup, devamlılığı olan hukukî belgelerdir.

Proje Yöneticisi Tapu ve Kadastro Genel Müdürü Davut Güney'in de belirttiği üzere sözün hâsılı:

"Peygamberler, sultanlar, melikler, emirler ve şeyhler adına kurulmuş vakıfların bulunduğu Kudüs Evkâf Defteri, kutsal Kudüs şehrinin de ruhunu yansıtmaktadır. Yönetimi altına giren bölgeleri işgal değil imar eden medeniyetimiz, mübarek ve şerefli belde kabul ettiği Kudüs şehrini de imar etmiş, gelişmesini sağlamış ve yaptığı faaliyetleri kayıt altına alarak muhafaza etmiştir. Tarih boyunca defalarca işgal edilen, saldırıya uğrayan,

hatta yok edilen ve bugün hala büyük acıların yaşandığı Kudüs, medeniyetimizin şefkat ve merhametinin göstergesi olan vakıflarla hayat bulmuş ve varlığını muhafaza etmiştir. Günümüze ulaşan bu kayıtlar da göstermektedir ki; geçmişle olan bağları arşivlerimizde muhafaza edilen Kudüs, bizim geçmişimiz ve manevi değerimizdir." (<http://www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/kudus-vilayeti-vakiflari-defteri-kitabinin-tanitimi-toplantisi-istanbulda-duzenlendi-0>).

TKGM tarafından yayınlanan *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kudus-i Şerif*, hiç şüphesiz, Kudüs'le yolu bir şekilde kesişen siyasilerin, diplomatların, tarihçilerin, ihtiva ettiği konular bağlamında sosyal bilimlerden pek çok araştırmacının hizmetinde olacak değerli bir kaynaktır. Her bir vakfı ve muhtevası ayrı ayrı değerlendirmeye tâbi tutulması gereken bu evkâf defterinin, ilim dünyasının ve uluslararası camianın gündemine taşınması kuşkusuz önemli bir hizmettir. Ancak defter üzerinde tahlili bir analiz yapılsa ve burada yer alan vakıfların ve emlak sahiplerinin birer listesi, açıklamalar ve değerlendirmeler kısmında verilse, çalışma daha da zenginleşmiş olurdu. Her şeye rağmen büyük bir emeğin ve çabanın ürünü olan bu yayını bizlere kazandıran, proje yöneticisinden, yayına hazırlayanlara kadar emeği geçen herkese teşekkür ederiz. TKGM'nin bundan sonra da benzer çalışmaları ilim dünyasının hizmetine sunmasını bekleriz.

Kaynaklar

- Avcı, Casim (2002). "Kudüs/Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi/ TDİA*, 26: 327-329.
- Demirkent, Işın (2002). "Kudüs/Haçlılar Dönemi", *TDİA*, 26: 239-332.
- El-Aselî, Kâmil Cemil (2002). "Kudüs/Osmanlı Dönemi ve Sonrası", *TDİA*, 26: s.334-338.
- Öz, Mehmet (2010). "Tahrir". *TDİA*, 39: 425-429.
- Singer, Amy (2002). *Osmanlı'da Hayırseverlik – Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Tomar, Cengiz (2002). "Kudüs/Memlûkler Dönemi", *TDİA*, 26: s. 332-334.
- Torun, Adnan (2012). "Osmanlı Dönemi Vakıf Araştırmalarında Kuyud-ı Kadime Arşivi'nin Rolü ve Önemi", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu İstanbul-Edirne, 9-10-11 Mayıs 2012*, Mehmet Kurtoğlu (ed.), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 305-310.